

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૪૨૬ યંત્રીક

પુસ્તકનું નામ બાલ્યવર્ત્તિ

વિષય ૬૦૩૧૪

આદિ વચન.

શ્રી. ગિરજશંકર બધેકા પ્રત્યે હું આકર્ષાયા, કારણ તેમને બાળકો પ્રિય છે. હું પોતે પણ બાળકોના આદ્ય મેળવવાને ને તેને પાત્ર બનવાને પ્રયત્ન કરું છું. એક જ પંથના પ્રવાસી તરીકે મારી તેમની જોડે ઝાળ-ખાણ થઈ.

અધ્યાપન મંદિરના વિદ્યાર્થીઓને એક સુંદર બાલ શિક્ષકના પરિચયનો લાભ મળે એમ ધારીને તેમને અમે નોતરેલા. રસમય બાલ શિક્ષણમાં પણ સૌથી વધારે રસમય ભાગ જે વાર્તા એ વિષય ઉપર તેમણે સાથેનો નિર્મલ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ વાચી બતાવ્યો ને એક બાળવાર્તા નમૂના રૂપે કહી મંત્ર-જાવી. સાંભળીને હૃદયે પહોંચેલાઓને પણ નાનાં બાળકો જેટલોજ આનંદ થયો.

બાલવાર્તાની કસોટી, મને લાગે છે, એજ હોય, કે તેનો વિષય, ભાષા, ભાવ બધું આલોચિત્વ તો હોય જ, પરંતુ તે ઉપરાંત જે રસ તેની અંદર રહેલો હોય તે તો કોઈ પણ ધરડા ડોસાના ગાલના છોડા ખાડાઓને પણ આનંદથી ચમકાવે.

“ બાલવાર્તા ”ના નિર્મલ સાથે સાથે જ પ્રસિદ્ધ યાત્રા એ જીવિત હોવાથી કાકા સાહેબ કાલેલકરના વાર્તા ઉપરના બે નિબંધો પણ આ સાથે રાખ્યા છે. એ નિબંધો સલામઠાઅમમાંથી પ્રગટ થયેલા માણુબદ્ધાં પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

અધ્યાપન મંદિર,

મહિપુર.

}

શુભતરામ દવે.

બાલવાર્તાઓ.

બાલવાર્તાઓ એટલે બાલકોને કહેવાની વાર્તાઓ. પૃથ્વી ઉપરના દરેક દેશમાં વાર્તાનું સાહિત્ય છે, અને ખાસ કરી બાલવાર્તાનું સાહિત્ય છે. એક પણ દેશ એવો નહિ હોય કે ત્યાં બાલવાર્તાનું સાહિત્ય નહિ હોય અને જ્યાં બાલકોને વાર્તાઓ નહિ કહેવાતી હોય. દરેક સાંજે વાળુ ક્યાં પછી બાળકોનું નાનું ટાળું ધરના વૃદ્ધ જન પાસે વાર્તા સાંભળવા એકઠું થવાની રીત પૃથ્વી ઉપરના સુધરેલા તેમજ જંગમી કહેવાતા લોકોમાં સરખીજ છે. કોઈ પણ બાલક વાર્તાના શ્રવણ માટે નિરંતર ઉત્સુક રહે છે, વાર્તાના શ્રવણથી આનંદિત થાય છે, અને વાર્તાના શ્રવણને આધીન બને છે.

બાલકોને વાર્તાઓ શા માટે કહેવામાં આવે છે એટલે કે બાલકોને વાર્તા કહેવાનો શો ઉદ્દેશ છે અને શા માટે બાળકો વાર્તા શ્રવણ ઉપર મુગ્ધ બને છે તે જાણવું જોઈએ. આ દુનિયા પર આવી પડેલ બાળકને આ દુનિયાં જોતાંજ ચમત્કાર ખાસ છે; આ દુનિયાની નાનામાં નાની અને મોટામાં મોટી દરેક વસ્તુ, નાનામાં નાનો અને મોટામાં મોટો દરેક બનાવ આરે ચમત્કારિક લાગે છે. પ્રત્યેક વસ્તુ અને પ્રત્યેક બનાવ તેના મનને એક એક અદ્ભૂત અને ચમત્કારિક વાર્તા છે. સૂર્યનું ઉગવું, પવનનું વાવું, ઝાડનું ફાલવું, ફૂલનું, નાચવું કે પડી જવું એ બધીય વાતો બાળકની વાર્તાના નિષ્કોષ છે; એ બધાંયમાંથી બાલવાર્તા જન્મી છે. બાળક જ્યારે જ્યારે આ દુનિયાનો પરિચય કરે છે, જ્યારે જ્યારે આ દુનિયાના રહસ્યો સમજે છે ત્યારે ત્યારે પ્રત્યેક પળે તે એક એક વાર્તા બનાવે છે અને સાંભળે છે. હિતશાય બાળવાર્તા બનાવવાના અને સાંભળવાના બાળકોના સ્વપ્રયાસોની સાક્ષી, તેને જે જે બાલવાર્તાઓ કહીએ છીએ તેનો ઉદ્દેશ, આ દુનિયાને યાત્રીમાં વધી કાઢવાનો બાળકોનો જે ખુદ ઉદ્દેશ છે, તેજ છે. બાળકોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આ નવીન દુનિયાનો આનંદ લાંટવાનો છે અને આપણો ઉદ્દેશ

બાલકોને છે અને આનંદ વડે બાલ મનને રંજિત કરી તેને દુનિયાથી પરની અને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ એવી સંધળી ભાવ-

ને બાલમનને કષ્ટ અને સ્થૂલ બિન્દુ

બીજા ઉદ્દેશોમાં બાલકને સ્વાભાવિકતામાં વિચરવા દેવાનો ઉદ્દેશ અમર્યાદા બોગવે છે. માનસ શાસ્ત્ર હજી સુધી માને છે કે મનુષ્યનો વિકાસક્રમ સમાજના વિકાસક્રમને અનુસરતો હોય. સમાજની જે સ્થિતિ તેની બાલ્યાવસ્થામાં હોય તેવીજ સ્થિતિ મનુષ્યની તેની બાલ્યાવસ્થામાં હોય છે. જ્યારે સમાજ બાલ્યાવસ્થામાં હોય ત્યારે સમાજ જે જીવનમાં રસ લેતી, જે જીવનદારા જીવનને વધારતી અને જે જીવન પોતાની રંગરંગમાં ભરતી તેજ જીવન બાલકનું જીવન છે અને તેથી તે સ્વાભાવિક છે. સમાજના બાલ્યકાળમાં સમાજ આ સૃષ્ટિની ચમત્કૃતિઓની વાર્તાઓ ગૃહીતી હતી, એ વાર્તાઓને ગાતી હતી અને એ વાર્તાઓને પોતાનો પ્રાણ બનાવતી હતી, બાલકો પણ એમજ કરે છે. સમાજ પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં વાર્તાને રચતી હતી અને કહેતી હતી તેજ પ્રમાણે મનુષ્ય પોતાના રાજ્યમાં વાર્તાને રચે છે. અને કહે છે. બાલ્યાવસ્થાનો સમાજ વાર્તાના કથન શ્રવણને જીવનવૃત્તિ ગણતી હતી તેજ ધોરણે બાલ્યાવસ્થામાં મનુષ્ય વાર્તાના કથન શ્રવણને જીવનવૃત્તિ ગણે છે અને અંગમત્રે છે પણ.

બાલવાર્તાના કથનનો ત્રીજો ઉદ્દેશ બાલકને પ્રજાની મંડૂતિમાં ઉછેરવાના અને બાલકના જીવનને સમાજ જીવનના અનંત કાળથી પહેલાં આવતા ધોષ સાથે જોડી દેવાનો છે. બાલવાર્તા લોક સાહિત્યનું અંગ છે. લોક સાહિત્યમાં પ્રજાની મંડૂતિનો આત્મા છે, પ્રજાજીવનનું પ્રતિબિમ્બ છે. આ પ્રજાની મંડૂતિ અને પ્રજાનું જીવન આપણે બાલવાર્તાદ્વારા બાલકમાં રેડીએ છીએ. બાલવાર્તાદ્વારા બાલકને તેમાં ઉછેરોને પરંપરાનો તાગડો આપણે લાંબાં જાંબે જઈએ છીએ. જ્યાં જ્યાં પ્રજા જીવનની મંડૂતિ ઉપર ધ્યાન કરી ગઈ છે. જ્યાં જ્યાં પ્રજા જીવનનું પ્રતિબિમ્બ જાણુ થઈ ગયું છે ત્યાં ત્યાં મંડૂતિના પુનરુદ્ધાર માટે, અને પ્રજાજીવનને તેજદાર બનાવવા માટે બાલવાર્તાનું કથન અતિ આવશ્યક છે. બાલવાર્તાના અન્ય ગોળ ઉદ્દેશો ઘણા છે. એ બધાને બાલવાર્તાના કથન શ્રવણના લાભરૂપે ગણવાની શકાય. બાલવાર્તાથી બાલકની ભાષાશક્તિ સાધી શકાય છે. શુદ્ધ ભાષાગ્રાહી માટે શુદ્ધ ભાષાનો પરિચય એ એકજ રાજમાર્ગ છે, બાલવાર્તાદ્વારા બાલક શુદ્ધ ભાષાના પરિચયમાં આવે છે એટલુંજ નહિ પણ જે શબ્દ સમૂહો સમૂહોથી અને જોડકાથી ભાષા રપટ, જોડકાર અને અસહ્ય

મીઝ છે કે જે બાલ મગજમા શુદ્ધ ભાષાનું વાતાવરણ બરી દે છે. બાલ-વાર્તાના કથનથી બાલકને વાર્તાનો માલિક બનાવી શકાય છે. બાલક વાર્તાનો માલિક બનવાથીજ વાર્તાની પરંપરા ટકી રહે છે. આથી બાલવાર્તાના કથનદ્વારા બાલવાર્તાની અનંતતા વધારવાનો અને મનુષ્યના જીવનના ભૂતકાળ અને ભવિષ્યને સંકલિત કરવાનો લાભ ઉઠાવી શકાય છે. વાર્તાઓ ગમે તેટલી સંખ્યાય કે વાંચી જવાય પરંતુ તેથી બાલવાર્તાની અનંતતા કદિ પણ ઉભી થાય નહિ. એક પ્રજાએ ભવિષ્યની પ્રજાને બાલવાર્તાઓ વારસામા આપવીજ હોય તો તે બાલવાર્તાઓ તેણે ભવિષ્યની પ્રજા બનનાર બાળકોને કહેવીજ જોઈએ. વાર્તાના કથન માત્રથી વાર્તાને ભવિષ્યની પ્રજામા આપણે વાવી દઈએ છીએ. બાલકને વાર્તાનો માલિક બનાવી ભવિષ્યની પ્રજાને વાર્તાનો બારે મોટો વારસો આપણે આપી શકીએ છીએ.

શિક્ષણની દૃષ્ટિએ બાલવાર્તાના કથનથી બાલકની સ્મરણ શક્તિ ખીલવી શકાય છે. અનંત કાળથી ઉતરી આવેલી વાર્તાઓની રચના કંઈ એવાજ પ્રકારની છે કે બાલકની સ્મરણશક્તિ વધારવામા તે ઉપયોગી થઈ પડે છે. માનસશાસ્ત્રના ધોરણ અનુસાર સ્મરણશક્તિ પોષક જે તરવો છે તે તત્ત્વોમાનસ યંત્રણાએક સારા તત્ત્વો બાલવાર્તામાં છે. બાલવાર્તાની આંધણી, બાલવાર્તાના શબ્દ સમૂહ કે વાક્યસમૂહની ગોઠવણ, બાલવાર્તામા શબ્દ સમૂહ કે વાક્યસમૂહના પુનરાવર્તન, બાલવાર્તામાં આવતાં જોડકણ અને ગીતકા; એ બધાય સ્મરણ શક્તિના પોષક છે. એક સાબરતા બીજું સાંભરે છે, એકમાથી બીજું મહેજે જન્મે છે, અંત બધું સ્મરણ શક્તિના વિકાસને ટેકારૂપ બને છે. આ વાતનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો બાલકો પોતેજ છે. જે બાલકોને વાર્તાઓ ધણામા ધણી યાદ રહે છે તે બાલકની સ્મરણશક્તિ બીજી બાબતમા પણ સારી જોવામાં આવે છે.

વાર્તાના કથનથી બાલકમા રહેલી અનુકરણ કરવાની વૃત્તિને અનુકૂલતા મળે છે, અને એ વૃત્તિમાંથી જન્મ પામતી નાટ્યપ્રયોગો કરવાની બાલવૃત્તિને પોષણ મળે છે. બાલવાર્તાઓ બાલકોમા ભાષા અને ભાષાની વસ્તુ રહે છે. એ વસ્તુથી અને એજ ભાષાથી બાલકો સંવાદો દ્વારા અને નાનાં નાનાં ટુકોદ્વારા તેમની તે કાળની સાહજિક વૃત્તિને પોષે છે અને વળી ના કથન અને તેની બાબતને દૃઢપણે મંચી શકે છે, તેને પોતાનાજ ભવિષ્યની પ્રજાના બાલવાર્તાના ટુકારો અને

આપે છે. બાલવાર્તાના લેખનમાથી નિર્બંધકાર બનવાનું સહેજે થઇ આવે છે. જેટલા પ્રમાણમાં બાલવાર્તાથી બાલકની ભાષા શુદ્ધ બને છે—જેટલું છે તેટલાજ પ્રમાણમાં બાલકનું લેખન સ્પષ્ટ, શુદ્ધ અને જોસદાર બને છે. બાલવાર્તાનું લેખન નિર્બંધ શિક્ષણનું એક સુંદર પગથીયું છે. અત્યારે ચાલતી નિર્બંધ શિક્ષણ પદ્ધતિમાં બાલવાર્તાના લેખનને સ્થાન નથી મળતું તેમાં બારે ગંભીર ભૂલ છે. જે વસ્તુને સાંભળવાનો બાલકમા સ્વાભાવિક પ્રેમ છે તે વસ્તુ લખવાનો પણ સ્વાભાવિક પ્રેમ હોયજ, અને આથીજ બાલવાર્તાઓનું કથન નિર્બંધ શિક્ષણના પ્રસ્તાવરૂપે ઉપયોગી છે.

શાળાની વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ કે સામાન્ય વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ બાલવાર્તાઓનું કથન એક રામબાણ આપધ છે. આમા કેળવણી શાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત છે. જે વસ્તુમા બાલકને રસ પડે છે—નહિ કે જે વસ્તુમા બાલકનો રસ ઉત્પન્ન કરવામા આવે છે તે વસ્તુમાં બાલક સ્વાભાવિક રીતે તત્ક્ષીન થાય છે, અને જ્યારે બાલક તત્ક્ષીન થઇ જાય છે, ત્યારે શાળાની વ્યવસ્થામાં અદ્ભુત શાંતિ જામે છે. બાલવાર્તા બાલકનો અતિપ્રિય વિષય છે. એ સાંભળવા માટે ઉછળતા ઉત્સાહથી જે પ્રાથમિક ગડમડ થઈ રહે છે તે વર્ત્તાનો એકજ બોલ, શરૂ થતા—કહેનારના મુખમાથી ખરતા—સર્વત્ર નિરવશાંતિ ફેલાય છે. બાલ મડળીની આખો, હાથ, પગ, શરીરના સર્વ અંગો સ્થિરતાને પામે છે અને બાલમન એકાગ્ર થાય છે. બાલવાર્તાનું આ ન સમજી શકાય તેવું જાદુ છે. આ જાદુથી શાળાની વર્ગવ્યવસ્થાના સઘળા પ્રશ્નો આપોઆપ ઉડી જાય છે. આ જાદુની અસર આખી શાળામા, સઘળા વર્ગોમાં, સઘળા વિષય શિક્ષણના સમયોમા અને છેવટે જીવનમા પણ થાય છે.

બાલવાર્તાના કથનની શિષ્ય શિક્ષકનો સંબંધ વધે છે—ધાર્ટા થાય છે. શિષ્ય શિક્ષકની નજીક આવે છે અને શિક્ષક શિષ્યને સમજી શકે છે. બાલવાર્તાથી શિક્ષકનો શિષ્યો ઉપર એવો તો બારે કાજુ જામે છે કે શાળાનું સઘળું કામ સુવ્યવસ્થિત ચલાવવા માટે બાલવાર્તા કહેનાર શિક્ષકની એક શ્વાત આગા પણ બસ છે. બાલક જ્યારે શિક્ષકને શિક્ષક રૂપે જુલો જાય છે, જ્યારથી શિષ્યને મન શિક્ષક પોતાના જેવોજ એ બાલસ્વભાવનો મનુષ્ય છે એમ ભાસી જાય છે, ત્યારે અને ત્યારથી બાલક શિક્ષકની બની જાય છે, જૂતની ચોટથી પેડે બાલક શિક્ષકની લગામમાં રાજી આવી જાય. બાલવાર્તાનો શિક્ષક બાલવાર્તાનો

બને છે ત્યારે કહેનાર સાંભળનારમાં એક જાતનો અભેદ જામે છે, જે અભેદ શિક્ષણની સફળતાની ચાવી છે.

વિષય શિક્ષણની દૃષ્ટિએ બાલવાર્તાનું શિક્ષણ ધણું લાભદાયક છે. પ્રત્યેક વિષયના શિક્ષણની શરુઆત વાર્તાદ્વારા સુંદર રીતે થઈ શકે છે. એવી બાલવાર્તાઓ હોય કે જેવાં પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા વિષયોનાં બીજા અને રેખાઓ હોય છે. કેટલીએક વાર્તાઓમાં ઇતિહાસ હોય છે, કેટલીએક વાર્તાઓમાં વિજ્ઞાન કે અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો ગૂંથાયેલા હોય છે, તો કેટલીએકમાં નીતિનાં ગૂઢ રહસ્યો છૂપાં છૂપાં પડેલાં હોય છે. ધણીવાર વાર્તામાંથી સીધીરીતે બાલકને વિષયના જ્ઞાનનો માર્ગ ઉઘડે છે તો ધણીવાર સમય જતાં મહાન સિદ્ધાન્તો બાલવાર્તાઓમાંથી બાલકના મગજ પર પ્રકાશ પાડે છે. વાર્તાના કથનનો શબ્દ અને પ્રમુખ હેતુ સાચીનેજ આ બધું બની શકે છે.

બાલવાર્તાઓ કેવી હોવી જોઈએ ?

બાલવાર્તાનાં લક્ષણો નીચે પ્રમાણે ગણાવી શકાય:—

૧. બાલવાર્તા બાલકની દુનિયાની હોવી જોઈએ. સમાજકાન્તિઓના અભ્યાસીઓનું માનવું છે કે સમાજ તેના બાલ્યકાળમાં કુદરતી હતી કુદરતના ખેળે તે રહેતી હતી. કુદરત સાથે તેનો ગાઢ સંબંધ હતો. માનસ શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે સમાજનું બાલ્યકાળનું જીવન મનુષ્યના બાલ્યકાળના જીવનને મળતું છે. મનુષ્ય બાલ્યાવસ્થામાં કુદરતી છે, કુદરત તેના પ્રાણને પોષે છે, કુદરત અને માતાને ખેળે તે ઉછરે છે, કુદરતનાં વૃક્ષો, પશુઓ, પક્ષીઓ, ફૂલો, નદીઓ, આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા, આખોહવા અને એવું બધું બાલકની દુનિયાં છે. બાલકને આખું વિશ્વ મહાન ચમત્કાર છે. તે જ્યાં જુએ છે ત્યાં નવીનતાજ ભાળે છે. પહેલી તકેજ આ બધું નીહાળવાને અર્ન તેને સમજી જવાને તે અતિ ઉત્સુક રહે છે. તેની ઇન્દ્રિયોના બધા વ્યાપારો આકાશ જેવામાં, પશુ પક્ષીઓના અવાજ સાંભળવામાં, અનેક

જગતમાં અને આખવામાં રોકાય છે. આ વખતે જે વાર્તાઓમાં પ્રાણીઓની હાજરો

આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, પવન, વર્ષાદિ
જે શકે તેવો ખ્યાલો છે.

છે. તેનો બ્યવસાયજી અવલોકન અને અનુકરણ છે. જેમ કુદરતનું કલા-ચિત્ર કુદરતની જેરહાજરીમાં કુદરતનું પ્રતિબિમ્બ જેવા માટે છે તેમજ મનુષ્ય જીવનનું પ્રતિબિમ્બ જેવા માટે શબ્દચિત્રરૂપ બાલવાર્તાઓ છે. બાળકોની સમક્ષ જીવતા મનુષ્ય જીવનને શબ્દચિત્રોથી ચિત્રનારી વાર્તાઓ તે બાલવાર્તા છે. એ વાર્તાઓમાં મનુષ્ય વિચાર અને વિકાર તરવરે છે. એ વાર્તાઓમાં ધરમાં બનતા અનેક નાના મોટા બનાવોની કથના-ચિત્રિત આકર્ષી આકર્ષી છાયા છે. એ વાર્તાઓમાં મનુષ્ય જીવનનું સર્વ રસભર્યું નાટક છે. મનુષ્ય જીવનનો ખેદભર્યો ઉપહાસ છે અને આનંદ ભર્યો વિષાદ છે. આવી વાર્તાઓ તે બાલવાર્તાઓ છે.

૨. બાલકની વાર્તાઓ દૂંઢી, સાદી, સરલ, શુદ્ધ, અને ધરગથ્ય ભાષા બરી હોવી જોઈએ.

બાલકની મનની સ્થિતિ જોતાં તેને માટે વાર્તા દૂંઢીજી જોઈએ. બાલકનો સ્વભાવ શિક્ષણની બાબતમાં સંયોગીકરણ પદ્ધતિને અનુસરે છે. એટલી સાથે હરકોઈ વસ્તુને એક આખો ખ્યાલ લઈ લેવાનો બાલકનો પ્રયત્ન હોય છે. બાલકની નજર એટલી સાથે આખી વસ્તુને ઘેરી લે એટલુંજ મોટું અને છેક આછો ચિત્રામણવાળું ચિત્ર તેની પાસે ચૂકવાયી બાલક ચિત્રનો આનંદ લઈ શકે. તેવુંજ વાર્તાની બાબતમાં છે. એકજ બનાવ ઉપર કે થોડાંજ પ્રાણીઓની કે થોડાંજ મનુષ્ય જીવનના રંગોવાળી વાર્તાઓ બાલક પકડી શકે છે. જે વાર્તામાં અનેક વિધરંગો પૂરેલા હોય છે તે વાર્તાઓ બાલકને અગ્રાહ્ય થઈ પડે છે વિગતોવાળી વાર્તા બાળક એક વાર્તા રૂપે લઈ શકતું નથી પણ તેને મન તે અસંબધ જૂદી જૂદી વાર્તાઓ થઈ પડે છે અને તેનો રસ ઉડી જાય છે. બાળકની ઉમરના પ્રમાણમાં અને તેની ગ્રહણ ધારણ શક્તિ ધ્યાનમાં રાખીનેજ કેટલી દૂંઢી કે લાંબી વાર્તા તેને માટે નક્કી કરવી તેનો વિચાર કરવો ઘટે છે.

વાર્તા સાદી અને સરલ જોઈએ. વાર્તાનું બંધારણ એવું જોઈએ કે જે સરલતાનો નમૂનોજ હોય એટલે કે વાર્તામાં એકાએક ટેકસ અને એકાએક ખાસ ન જોઈએ. ઘડીમાં રસના શિખરે અ

વતની ઉડી ખાઈમાં ગળી જવાય

ખાસ કરીને સીધા માર્ગે જોવી

જેમાં એમાં આકાશ ટેકરા ન

આશ્ચર્ય ચિહ્નોનો પરંપરા જે સાદાઈ બાલકના હૃદયમાં છે તે સાદાઈ બાલવાર્તામાં જોઈએ. એ વાર્તાઓ નાની એવી પણ અસ્પષ્ટિત વહેતી, સીધી, નિર્મળ, લાંબા ટૂંકા પદ વિનાની, રેતી સાથે રમતી નદીના જેવી હોય જોઈએ. તેમાં સર્પાકાર તો કોઈકજ હોય અને તે પણ બહુજ નાનકડેનારના મોઢામાંથી સ્વાભાવિક રીતે જાણે સરકતી હોય અને સાંભળનારના કાનમાં જાણે વિના આયાસે પેસી જતી હોય એવી જોઈએ. બાલવાર્તાનાં વસ્તુની ભાવના શુદ્ધ અને પવિત્ર જોઈએ અને તેને સ્પષ્ટ કરતી ભાષા અને તેટલી ધરગથ્ય જોઈએ.

ધણા લોકોનું માનવું છે કે બાલકોને તેમની કાલી બોબડી ભાષામાં વાતો કરીએ તો તેમને મળ પડે છે. આ એક ભ્રમ છે. આથી નુકસાન છે. બાલકોને ચોક્કસ વાણી સાંભળવી ગમે છે. તેમની વાણી જ્યારે જ્યારે અશુદ્ધ હોય છે ત્યારે ત્યારે તે શુદ્ધ વાણી સાંભળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આવે વખતે આપણે અશુદ્ધ વાણીનો પ્રયોગ કરીએ છીએ તો બાલક માને છે કે આપણે તેનું અપમાન કરીએ છીએ-તેની અશ્કરી કરીએ છીએ. આથી બાલક આપણા ઉપર નારાજ થાય છે. બાલકને પોતાની ભાષામાં ધણુંજ નુકસાન થાય છે. તેની વાણી શુદ્ધ થવાને બદલે અશુદ્ધ બને છે અને અમુક સમયે બાલકની ભાષા શુદ્ધ થાય તે માટે તેને ઘટતી મદદ ન આપવામાં આવી હોય તો તે અશુદ્ધ થયેલી ભાષાને પુનઃ શુદ્ધ થતાં ઘણો વખત લાગે છે. વળી બાલકોને ભાષા શીખવી દેવાના અધટિત લોભથી અથવા ધરગથ્ય ભાષાના ગૌરવને સમજતા ન હોવાથી ફેટલાએક વાર્તા કહેનારા ચોપડીની ભાષાનો પ્રયોગ કરે છે. આથી બાલકને વાર્તા સમજવાનું કઠણ પડે છે, તેનો ભાષા બગડે છે અને રસની મજા તો ખીલકુલ જામતીજ નથી. ધરગથ્ય ભાષા બાલકની ભાષા છે. તે ભાષા દ્વારાજ બાલક બાલ્યાવસ્થામાં આખી દુનિયાનું જ્ઞાન લે છે. ધરગથ્ય ભાષામાં જે વ્યાકરણના દોષો હોય કે અતિ ગ્રામ્યતા હોય તે તો અલગત કાઠી નાંખવાજ જોઈએ.

૩. શબ્દસમૂહ, વાક્ય સમૂહ કે નાનાં જોડકણાં કે એવી નાની કવિતાઓ બાલવાર્તાના પ્રાણરૂપ છે. જે બાલવાર્તામાં આ વસ્તુઓ નથી તે બાલવાર્તા બીજી બધી રીતે પૂર્ણ હોય તોપણ અપૂર્ણ છે અથવા બાલના નામને અયોગ્ય છે. વાર્તાનાં Plot બંધારણની બાલકને બહુ દરકાર નથી તો લેને વાર્તામાં જમાવટ જોઈએ

પ્રથેયથી આવી શકે છે. આવી વાર્તાઓમાં ચોક્કસ શબ્દ પ્રથેય કે વાક્ય પ્રથેય રાખી મૂકવાથીજ વાર્તાનો પ્રાણ સમવાય છે. તેમાં ફેરફાર કરવાથી કે વધારો ઘટાડો કરવાથી નહિજ.

આવા પ્રકારની વાર્તાઓ તે ખરી બાલવાર્તાઓ છે. જે વાર્તામાં ઉપલા બધામ શુણે નથી તે બાલવાર્તાઓ નથીજ.

વાર્તા કહેનારની તૈયારી.

ધણા માણસોનું એવું ધારવું છે કે વાર્તા કહેવી એ એક સહેલી વાત છે. આ માન્યતા બૂલ ભરેલી છે. વાર્તા એક કલા છે. વાર્તાનું કથન પણ એક કલા છે. કોઇ પણ કલાને તેના સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં ખીળ સમક્ષ રજુ કરવી અને તેને તેના આનંદનો ભોક્તા કરવો એ કામ ઘણુંજ મુશ્કેલ છે. હરેક વાર્તા કંઈ ને કંઈ વિશિષ્ટતાથી ભરેલી હોય છે. કોઇ વાર્તા હાસ્યરસ પૂર્ણ હોય છે, તો કોઇ વાર્તા શોકરસ પ્રધાન હોય છે. કોઇ વાર્તામાં ઉંડો વિનોદ રહેલો હોય છે તો કોઇ વાતમાં ગૂઢ નિરાશા હોય છે. કેટલીએક વાર્તાઓ એવી છે કે જેમાં કેવળ બોધ સિવાય કશું હોતુંજ નથી, જ્યારે કેટલીક વાર્તાઓ એવી છે કે જે કેવળ દેખીતી રીતે અર્થ વિનાની હોય છે. કેટલીક વાર્તા અદ્ભુત ચમત્કારોની ખાણરૂપ હોય છે તો કેટલીએક હકિકત પ્રધાનજ હોય છે, કેટલીક પરીઓની ઝગમગરી કલ્પનાઓથી રંગાયેલ હોય છે, જ્યારે કેટલીકમાં કલ્પનાને સ્થાન પણે નથી હોતું. બધીજ વાર્તાઓ વિવિધ રંગી, વિવિધ વેશવાળી, વિવિધ ભાવો અને રસવાળી હોય છે. વાર્તાઓમાં રહેલું આ બધું વાર્તા સાબળનારમાં રેડી દેવાનું કામ વાર્તા કહેનારનું છે. વાર્તાનો કોઇ પણ ભાવ જાણે તે વસ્તુ હોય તેમજ, વાર્તા કહેનારે શ્રોતાને આપી દેવાનો છે. જે ભાવ વાર્તાની પાછળ હોય તે ભાવને આબેહૂમ કથનમાં ખડો કરી શ્રોતાના હૃદયમાં ગાળી દેવાનું કામ વાર્તાના કથાકારનું છે. આવું કામ કરનારની તૈયારી સુંદર જોઇએજ. આવી તૈયારીમાં નીચેની બાબતો મુખ્ય છે.

૧. વાર્તા કહેનારે વાર્તાના આત્માને પોતામાં ઉતારી દેવો. જ્યાં સુધી વાર્તાના આત્માને પકડી શકાય નહિ અને તે આત્માને હૃદયમાં ભરી દેવાનું નહિ ત્યાં સુધી વાર્તાનું કથન નિષ્ફળજ જવાતું. વાર્તાનો આત્મા

જેનારે વાર્તાને ધીજાણવી જોઇએ > "

હેવું જોઇએ. આ બધું શોધ્યા પછી તે વાર્તા સાથે પોતે એકતા અનુભવવી જોઇએ. જે ભાવ જેવી રીતે વાર્તાના પાત્રોને સ્પર્શતા હોય છે તેવી રીતે તે ભાવ પોતાને સ્પર્શતો કરવો જોઇએ. વાર્તાનાં પાત્રોનાં વાણી અને વર્તનની આપેદ્ય કક્ષના અને તાદસ્થતા તેના હૃદયમાં ઉતારી દેવી જોઇએ. વાર્તાને તેણે વાર્તા ન ગણી કાઢતાં તેને સાચી બનાવટ સમજી લેવી જોઇએ. અને તેના પાત્રોના ભાવોથી ભૂદા ન પડી જતાં તેની સાથે પોતાની જાતને જોડી દેવી જોઇએ.

૨. વાર્તા કહેનારે પોતાની વાર્તા બરાબર જાણવી જોઈએ. આ વાત ઉઘાડી રીતે સાચી છે છતાં તે જાણી લેવા જેવી છે. ધણી વાર્તા કહેનારા અરધે રસ્તે વાર્તામાં અટકી પડે છે અને પછી શું થયું તેનો વિચાર કરવા બેસી જાય છે. કેટલાયે વાર્તા કહેનારા અર્થાતનું ભૂલી જઈ પાછળનું કહી નાખી પાછળથી અર્થાતનું ભેળવી દે છે. ધણીઓ નામોનો ગોઠાવો કરે છે, ધણીઓ વાર્તાના બંધારણમાં કંઈ ને કંઈ ભૂલી જાય છે એટલે પાછળથી કંઈક જોડી કાઢી મેળ મેળવી દે છે અને ધણીએક વાર્તા ભૂલી જવાથી અથવા ધણી વાર્તાના એકી સાથે સ્મરણથી એક વાર્તામાં બીજી વાર્તા ધુસાડી દઈ આગળ જતાં કોકડું શુંચાઈ જવાથી મુંઝાઈ જાય છે. આવાં કારણોને લીધે વાર્તાના કથનથી જે છાપ પાડવાની છે તે પાડી શકાતી નથી, કથન એકદમ નિરસ થાય છે અને શ્રોતાજન વાર્તાના કહેનારમાં શ્રદ્ધા ખોઈ નાખી નિરસાહી બની જાય છે. હરેક વાર્તા કહેનારે પોતાની વાર્તા જાણવીજ જોઈએ. પોતાની વાર્તા તેણે એટલે સુધી જાણી લેવી જોઈએ કે જાણે હરેક બનાવ પોતાના અનુભવનો જ હોય. એ વાર્તાનું ખોખું અને પ્રાણ તેના ધ્યાનમાં એટલી સુંદર રીતે હોવાં જોઈએ કે વાર્તા કહેનારે વાર્તા કહેતી વખતે વાર્તાનો, તેના બંધારણનો, તેની વાણીનો, અને તેના આવતા હાવ ભાવનો વિચાર સરખો પણ ન કરવો પડે. આમ કરવા માટે વાર્તાને સ્પષ્ટ મોઢે કરવાની નથી પણ વાર્તાનું કેન્દ્ર પકડી લેવાનું છે. આ વાર્તા શેની છે, આ વાર્તામાં શું છે એ જે બરાબર ગળામાં ઉતરી જાય તો વાર્તા સહેજે સુખપાઠે થઈ જાય. એકાદ વાર્તાની શોભા રૂપ અને પ્રાણરૂપ સ્પષ્ટો, પ્રાસ-નુપ્રાસ, ધરગથ્ય વાણીના ખાસ પ્રયોગો, જોડકથાં, કવિતા અને વાર્તામાં પવનું પુનરાવર્તન તો વાર્તા કહેનારને મોઢેજ હોવું જોઈએ અને તે

વાર્તાની પસંદગી કરવી જોઈએ. જૂદી જૂદી ઉમરનાં બાલકો માટેની જૂદી જૂદી વાર્તાઓમાંથી ઉમર પ્રમાણની લાયકાત અનુસાર વાર્તા પસંદ કરવી જોઈએ. ધણીવાર વાર્તાની પસંદગીનો આધાર કહેવાનાં સ્થળ (ઘર અથવા નિઃશબ્દ) કે કહેવાના સમય (રાત અથવા દિવસ) ઉપર પણ રહેલો જોઈએ. કેટલીક વાર સંજોગોની અનુકૂલતા પ્રતિકૂલતા ઉપર પણ વાર્તાની પસંદગી કરવી જોઈએ. વાર્તાની યોગ્ય પસંદગી કરવાનું કાર્ય ધણું અઘરું છે. બાલસ્વભાવને ઝોળખનારજ એ કામ ધણી સહેલાઈથી કરી શકે છે છતાં એ પોતે પણ દરેક વખતે કયા નિયમોને અનુસરે છે તે જાણતો નથી. બાલ સ્વભાવના પરિચયથી તેને વાર્તા પસંદ કરવાની આવી હાંથ ધેસી જાય છે, આવું અનુભવથી બની જાય છે છતાં એ પસંદગીના સામાન્ય નિયમો હોષ શકે છે જેમાંના થોડાએક ઉપર જણાવ્યા છે. સમૂહ માટેની વાર્તાઓ અને વ્યક્તિ માટેની વાર્તાઓની પસંદગીની બાબતમાં પણ તફાવત પડે છે સરખો ઉમરનાં બાલકોમાં પણ બુદ્ધિભેદ કરીને વાર્તાની પસંદગીમાં તફાવત પડે છે. પણ આ બધું તે વિષયમાં રમી રહેલનેજ સાધ્ય હોય છે અને એને માટે નિયમો તો ઘડી શકાયજ નહિ.

વાર્તા કહેનારે પોતાની વાર્તા કેવી રીતે કહેવી જોઈએ કે જેથી વાર્તાથી જે લાભો આપી શકાય છે તે આપી શકાય ?

વાર્તા કહેનારે વાર્તા કહેતી વખતે નીચેની બાબતો પર ખાસ ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે.

૧ પ્રત્યેક વાર્તા કહેનારે પોતાની વાર્તા આદંબર વિનાની અને વિષ-વાન્તરથી કેવળ સુકત રાખવી જોઈએ. ઘણા માણસો વાર્તાદારા જ્ઞાન આપનાના અયોગ્ય હેતુથી એક વાર્તામાં ઘણી વાતો ગુંથી દે છે. આથી વાર્તાના બંધારણમાં શિથિલતા આવી જાય છે અને ધણી વાતોનો ખીચડો થઈ જવાથી વાર્તાનો આનંદ જામતો નથી તેમ જ્ઞાન પણ મળતું નથી. વાર્તાનો પ્રવાહ અસ્ખલિત એક ધારો હોવો જોઈએ. એક પણ આડી અવળી વાત પર ચડી જવું ન જોઈએ વાર્તાના પાત્રોના મનોભાવને જોડેલો અવકાશ હોય તેટલાજ પ્રમાણમાં તેને વ્યક્ત કરવો જોઈએ. લાંબાં વર્ણનો, બીજા બાબતોનાં દર્શાવો વગેરેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. વાર્તાના શબ્દો એટલા અર્થ યોગ્ય અને અર્થ સૂચક પ્રાપ્તવા જોઈએ કે તેના અર્થ સ્પષ્ટ

—

—

પાડીને વાર્તા કહી શકાયજ નહિ. ધાંટા પાડીને વાર્તા કહેવાથી વાર્તા બાલ-કના મગજમાં જતી નથી પણ માત્ર કંઈક અવાજ જ જાય છે અને તેથી બાલકના કાનની શક્તિ ઘટે છે. બાલકને માત્ર સંભળાય તેટલોજ અવાજ બસ છે. ૫

૨ વાર્તા કહેનારે હમેશાં એક કરતાં વધારે વાત, કહેવા માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. જો એકાદ વાર્તા બાલકોના સાંભળવામાં પૂર્વે આવી મધ હોય અને તેથી કે વાર્તાની પસંદગીમાં ભૂલ થવાથી નિષ્ફળ જાય તો તુર્તજ વાર્તા વાપરવામાં આવે. જે મનુષ્ય એકાદ જે પાત્ર વાર્તા વાચી કે સાંભળીને વાર્તા કહેવા નીકળે છે તે હમેશા તેના કામમાં નિષ્ફળજ જવાનો. વાર્તા કહેવાતું કામ કરનારે તો સંખ્યાબંધ વાર્તાઓ જાણવાની જરૂર છે અને હરેક વખતે તેણે વાર્તા કહેવાને તત્પરજ રહેવું જોઈએ.

૪ વાર્તા કહેનારે વાર્તા કહેતી વખતે એક બાલક તરીકે એ વાર્તાને આનંદ લેવાનો છે તેમજ પોતાનોજ વાર્તા બીજો કોઈ કહેતો હોય અને તે પોતે સાંભળતો હોય એવી, વાર્તા પ્રત્યે તટસ્થતા રાખવાની છે. આમ કરવાથીજ પોતે બાલકની દૃષ્ટિને સમજી શકે છે અને પોતે પોતાનોજ ટી-કાકાર બની જઈ પોતાની ભૂલો શોધી કાઢી સુધારી શકે છે. આ બંને કામ કરવા ઉપરાંત વાર્તામાં પોતે પણ તલ્લીન થઈ જવાનું છે, પોતે પણ વાર્તાના ભાવો અને લાગણીઓ જગાડવાની સાથે અનુભવવાનાં છે તે ભૂલી જવાનું નથી.

વાર્તા કહેનારે કેટલીએક ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા ચોગ્ય સૂચનાઓ.

વાર્તા કહેનારે નીચે લખી સૂચનાઓનું મનન કરવું જોઈએ.

૧ વાર્તા સાંભળનારે બાળકોનો શરૂઆતનો ઘોંઘાટ, ઘોંઘાટ બંધ કરવાનો હુકમ આપીને બંધ કરાવવો નહિ, પણ વાર્તા શરૂ કરીનેજ બંધ કરાવવો. વાર્તા શરૂ થતાંજ ઘોંઘાટ એની મેળેજ બંધ પડશે.

૨ જ્યારે જ્યારે કોઈ બાલકનો વાર્તામાંથી રસ ઉઠી જાય તેથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી વાર્તામાં તે ધ્યાનરહિત થઈ જાય ત્યારે ત્યારે તેનું નામ માત્ર બોલવું અને વાર્તા તો આગળ ચલાવેજ નવી.

૩ વાર્તા કહેવાતી હોય તે દરમિયાન જો કોઈ બાળક તોફાન મચાડે કે તો તેને માટે બીજા કાંઈ પણ ઉપાયો ન લેતાં તેને પોતાની ખા

રાખવું. જેટલાં બાલકો તેટલા મતો થઈ જાય, માટે આપણે જ વાર્તા નક્કી કરી એકાએક શરૂ કરવી.

૫ વાર્તા માટે બાલકોને એકઠાં કરવાં હોય તો તેમને બોલાવવાને બદલે બાલકોને કંઈ જોડકણાં કે કવિતા જેવું બોલાવવા મંડી જવું એટલે બીજાં બાલકો આવી જાય.

૬. વાર્તા ચાલતી હોય ત્યારે ખાસ અસાધારણ કારણો વિના કોઈની સાથે બોલવું નહિ. વાર્તાના પ્રવાહને અટકવા દેવો નહિ.

૭. બાલકની થતી ભૂલો માટે, અથવા બાલકોને પોતાની બેસવાની ઢબમાં બ્યવસ્થિત કરવા વાર્તા ચાલતી હોય તે દરમિયાનજ એકાદ બે શબ્દોથી હુકમો આપી તૂર્તજ રવાના થઈ જવું.

૮ હમેશા વાર્તા પૂરી થઈ રહી છે તે માટે “આંબે આબ્યા કાર અને વાર્તા કહીશું પોર” કે એવાં વાક્યો બોલવાં કે જેથી બાલકને વાર્તાનો સંતોષ મળી જાય અને તેઓ વધારે વાતો માટે તકસે નહિ.

૯ કહેવાઈ ગયેલ વાર્તા કદિ પણ બાલક પાસે બોલાવવી નહિ. એકની એક વાર્તા વારંવાર દિવસોનાં અંતરે કહ્યા કરવી. આથીજ વાર્તાનાં અંગ ઉપાય અને ભાષા બાલકોના પોતાનાં બની જાય છે.

૧૦ વાર્તામા જ્યાં નીતિબોધ હોય ત્યા તે તરફ બાલકોનું ધ્યાન સ્વાભાવિક રીતે જાય તેવી રીતે વાર્તા કહેવામા વાધો નથી પરંતુ નીતિબોધ બહાર કાઢી બાલકો સમક્ષ ઉઘાડો કરીને મૂકવો નહિ.*

મી દક્ષિણામૂર્તિ
વિદ્યાર્થી ભવન,
ભાવનગર.

}

ગિરિજાશંકર ભગવાનજી બધેકા.

સાર્વભૌમ વાર્તા.

ઉત્તર ધ્રુવથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી પૃથ્વીના બધા દેશોમાં, મોટા મોટા ખંડોમાં કે નાના નાના ટાપુઓમાં, સુધરેલા લોકોમાં તેમજ જંગલી લોકોમાં, ધરડાઓમાં તેમજ બગ્યાઓમાં, સંસારીઓમાં કે સંન્યાસીઓમાં જો કોઈ સર્વ સામાન્ય બ્યસન હોય તો તે વાર્તાનું છે સંજ પડી છે અને છતાં વાર્તા આલતી નથી એવું દુનીયામાં એકે ગામડું નહિ હોય.

x x x x

હાલના જમાનામાં આગગાડી, તાર, આગખોટ, વેતાલચંત્ર (વાયર-લેસ ટેલેગ્રાફ), છાપાઓ અને ગ્રાપખાનાંઓ વધી ગયાં છે તેને લીધે દુની-આની ગમે તે વસ્તુ ગમે ત્યાં પહોંચી શકે છે. પણ જ્યારે આવા કોઈ પણ સાધનો નહતાં ત્યારે પણ કેટલીક વાર્તાઓ હવાની માફક ત્રિખંડમાં ફરતી હતી, એ હવે સિદ્ધ થઈ ગયું છે. કેટલીક નાનકડી સઠી પણ સુંદર વાર્તાઓ જ્યારે આપણે આપણા ગામડામાં સાંભળીએ છીએ ત્યારે આપણને થાય છે, કે બહુ તો આ વાર્તા બાર ગાઉની અંદર જ ફરતી હશે. પણ શોધખોળ કરતાં એવું માલુમ પડ્યું છે, કે એની એ વાર્તા દેશ કાલાનુરૂપ સહેજ બદલાએલા વેશમાં અરબસ્તાનના તંત્રમાં, સહરાના રગુમાં, મધ્ય એશિયાના જંગલોના શહેરોમાં કે રશિયાનાં ઝુંપડામાં નાનાં નાનાં ખાગેકો ડોસ્તીમાના ખોળામાં એસીને સાંભળે છે.

x x x x

આધુનિક સાધનોને લીધે વિશાળ દુનીઆનું એક શહેર બન્યું છે, જેની અંદર દરેક દેશ એ શેરીને રચાને છે અને શહેરો તે ધરો બન્યાં છે, એમ કહેવાય છે. છતાં જુના જમાનામાં દરેક દેશના લોકો અન્ય દેશોના વતનીઓનું ભોક્ષવન આપણા કરતા વધારે જાણતા.

આ વાત આપણને જોટલી અસંભવિત લાગે છે તેટલીજ તે શક્ય છે. દેશ દેશાન્તર જોવા ખાતર જીંદગીનાં ત્રીશ આલીશ વર્ષ ગાળનાર માકેપિલો, ઇખ્ત બદુલા અથવા હુએનત્સંગ આજે ક્યાં છે? જુના વખતમાં વેપારીઓ અને પરિવ્રાજકો આખી દુનીયા ફરતા, અને દેશ દેશ અજબ વસ્તુઓ સાથે નવા નવા વિચારો ... દર સંદર ...

હિંદુસ્તાનમાં પણ યાત્રા માટે નીકળેલા ઋષિમુનિઓ જ્યાં ક્યાં સત્ર ચાલતું હોય ત્યાં થોડા દહાડા વિશ્રાન્તિ કરતા અને અત્યંત હિંસાકથી ધાર્મિક વાર્તાઓનો વિનિમય કરતાં યુદ્ધ ભગવાન પણ દરરોજ સાંજે અમથુ ભિક્ષુકોને ભેગા કરીને વાર્તા કહેતા. ઇશુ ખ્રિસ્ત ધર્મોપદેશ કરતા ત્યારે વાર્તા આરક્ષેજ હસાવતા. વાર્તા પાછળ માંડ થએલા અને કોઇ દિવસ પૂરી ન થાય એવી વાર્તા સાંભળવા ખાતર આખું રાજપાટ ફેલા કરવા તૈયાર થએલા રાજાઓ વિષે પણ આપણે સાંભળ્યું છે. જે સરસમા સરસ વાર્તા કહી જાણે તેના બારેમાં બારે અપરાધ પણ જુના જમાનામાં માફ થતા.

જ્યાં જ્યાં જીવું વેપારનું મથક હતું ત્યાં ત્યાં દૂર દેશાવરના વેપારીઓ સરાઇઓમાં ભેગા થાય અને આતુર્યની, હગબાજીની, આશુક માશુકની, કુતરાં ખીલાઈની, રાજા રાણીઓની, સાધુ સંતાની, ઇશ્વરી હોબની અથવા દૈવી ચમત્કારની, મંત્ર તંત્રની કે જાદુઈ ટોણાની વાર્તાઓ જરૂર આલેજ ચાલે. હજી જ્યાં રેલવે ગઇ નથી ત્યાં આ બધું જોઇ શકાય છે. કાશ્મીરમાં અને નેપાળમાં વેપારીઓથી ઢાટતી સિરાહીઓમાં મેં આવી વાર્તાઓ ચાલતી સાંભળેલી છે.

આ વાર્તાઓ મુસાફરોને બારેમાં બારે શિક્ષણ આપનારી છે. દુની-આમાં બધે મનુષ્ય સ્વભાવ સરખો છે, સુખ દુઃખનાં કારણો સરખાં છે, સુખનીજ વસ્તુથી બધાનું હૃદય આવેશમાં આવે છે અથવા દુઃખથી પીમળી જાય છે-એનો સાક્ષાત્કાર આ વાર્તાઓ દ્વારા મળે છે. જે આશ્વાસન આપણને ધર્મપુસ્તકોથી, પુરાણથી કે કુરાનથી, બાઈબલથી કે ચાલમદથી મળે છે તેજ આશ્વાસન અમેરિકાના નિઓ જુલાઓને આફ્રિકાથી એમના બાપ દાદાઓએ પોતાની સાથે આણેલી વાર્તાઓથી અને ગાયનોથી મળે છે.

વાર્તાઓનો શોખ જેટલો હિંદુઓમાં છે, તેટલો અથવા તેથી પણ વધારે મુસલમાનોમાં છે. હાલના પાશ્ચાત્ય સાહિત્યમાં આપણા મુગ્ધ હૃદયને પોતાના જેવું કંઈ નથી લાગતું. પણ યુરોપના અને ખાસ કરીને દક્ષિણ યુરોપ અને પૂર્વ યુરોપની લોકવાર્તામાં આપણે આપણું હૃદય પ્રતિબિમ્બિત થએલું જોઇએ છીએ. યુરેશિયન સંસ્કૃતિથી જુદા પડેલા આઇસલેન્ડના ગીતો સમા (પૌરાણિક વાર્તાઓ) માં આપણને સાર્વત્રિક માનવી સ્વ-

માણસ પરિસ્થિતિ સાથે, નિર્બંધોનીઓ સાથે, જીવ સૃષ્ટિ સાથે એકરૂપ હતો. રામાયણમાં પણ વાર્દિકિ પશુપતિ મત્સ્ય, વાનર વગેરે સર્વ પ્રાણીઓ સાથે એકરૂપ થઈ શકે છે. આ સમભાવને હીવે આપણે સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર પ્રેમ કરી શકતા હતા. એમના સ્વભાવ ઉપરથી કહ્યું શીખી શકતા હતા, અને સર્વત્ર એકજ આત્મા છે એ સમજવું સહેલું હતું. 'એ કાંઈ હેઝ નો સોલ' (માથને જીવ હોતો નથી). એવું વાક્ય પ્રેમના જીવના જમાનામાં કોઈના મગજમાં ઉદ્ભૂત થતુંજ નહિ. વાર્તાઓ એ મનુષ્યનાં જીવનમાં જીવન અને અત્યંત વ્યાપક એવું જીવન રહ્યું (ફિલોસોફી ઓફ લાઇફ) છે.

ધાર્મિક આચાર, સ્મૃતિના નિયમો, રાજ તથા ધર્મશુરુઓની આગાઓ, સામાજિક રીવાજો વગેરે અનેક વસ્તુઓથી માનવી મન અને હૃદય બદલે છે. અને તેથી તેને કૃત્રિમતા જાળવવી પડે છે. પણ વાર્તાઓમાં મનુષ્ય હૃદય, મનુષ્ય કલ્પનાની પરિપૂર્ણ છૂટ રહે છે, હૃદયની લાગણી અને સહજ સ્ફૂર્તિથી ઉત્પન્ન થતા વિચારો વાર્તાઓમાં પરિપૂર્ણ રીતે પ્રકટ થાય છે. કોઈ પણ સમાજની ઉન્નતિ ક્યાં સુધી થઈ છે એ જોવું હોય તો તે ધર્મશાસ્ત્ર ઉપરથી નહિ જણાય, સ્મૃતિઓમાં નહિ મળે, શિષ્ટ ગ્રંથોમાં નહિ જોળી શકાય, ઇતિહાસમાંથી પણ તે શોધી કાઢવું કઠણ છે. પણ કોઈ પણ સમાજની અમલી અથવા વ્યાવહારિક સંસ્કૃતિ કેરી અને કયા દરજ્જાની છે એનો મંપૂર્ણ ખ્યાલ તે સમાજની ભૌલિક (ઓરીજીનલ) લોકવાર્તા ઉપરથી પરિપૂર્ણ આવી શકે છે. ધર્મગ્રંથોમાં તે સમાજના ઉંચામાં ઉંચા આદર્શો આપણને મળે છે. ઇતિહાસમાં અધિકારી વર્ગોનું અથવા જાતિઓનું જીવન કેવું હતું એની કલ્પના થઈ શકે છે. શિષ્ટ ગ્રંથો ઉપરથી વિધાનો પ્રવાહ કંઈ દિશામાં અને કેવા વેગથી ચાલતો એ સ્પષ્ટ થાય છે. પણ લોકજીવનનું મથાર્થ ચિત્ર તો લોકવાર્તામાંજ મળે છે.

ઘાટે, કોઈ પણ સંસ્કૃતિનો સર્વાંગસુંદર અભ્યાસ કરવો હોય તો તે દેશની ધાર્મિક કથાઓ, ઇતિહાસિક વૃતાન્તો અને લોકવાર્તાઓ જાણવીજ જોઈએ. વાર્તા એ શિક્ષણનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે, કેમકે મનુષ્ય જીવનનું તેમાં પરિપૂર્ણ ચિત્ર હોય છે. માણસને જીવવામાં વધારેમાં વધારે આવડે પડે છે, એ સ્વાભાવિક છે. અને તેથીજ મનુષ્ય માથને વાર્તાઓમાં તેમાં વધારે રસ પડે છે. ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ તે રસ પડે છે.

બોધ આપે છે. ત્રણેની આવશ્યકતા છે, જે ઉપરેશ નીતિપાઠ ઠસાવી શકતા નથી, તે વાર્તાઓ ઠસાવે છે, કેમકે વાર્તાઓ મનુષ્યનું હૃદય બદલાવી નાખે છે. પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરે એમ કહીએ એના કરતાં પ્રાણીઓ ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય અથવા એમની દીન દશા જોઈને દયા ઉત્પન્ન થાય એવી વાર્તાઓ કહીએ તો તેની અસર વધારે સારી થાય છે.

જીવનમાં કેટલો આનંદ રહેશે છે. એનું બાન પણ વાર્તા દ્વારાજ આપણને થાય છે. દીકા કનવી એના કરના કરી બતાવવું એ વધારે સાઈ છે, એ સૌ જાણે છે. આજની લોકરિશ્તિ સારી ન લાગતી હોય તો સારી રહેણી રહી બતાવવી એ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. એ ન બની શકે તો આપણે જે આદર્શ રિશ્તિ કલ્પતા હોઈએ તે પ્રત્યક્ષ અમલમાં આવી છે એમ બતાવનારી રસમય વાર્તાઓ જો આપણે ઉપજાવી શકીએ તો પણ અરધું કામ થયું ગણાય. જો એ વાર્તા આપણે આપણી શક્તિને લીધે સમાજને પ્રત્યક્ષ કરાવી શકીએ તો સાક્ષાત આચરણ જેટલી તેની અસર સમાજ ઉપર પડે છે. મહા કવિ વાલ્મીકિનું રામ ચલ્ય એજ જાતની વાર્તા છે. એમ કેટલાકનું માનવું છે. બ્રહ્મદેવની સૃષ્ટિ સામે જેમ વિશ્વામિત્રે સૃષ્ટિ નિર્માણ કરી હતી એજ પ્રમાણે કાવ પણ વાર્તાઓદ્વારા પ્રતિસૃષ્ટિ નિર્માણ કરે છે અને વર્ગને ત્યાં લઈ જઈ ત્યાંના શહેરીઓ બતાવે છે.

કવિ પોતાના રાજ્યમાં પોતાને ગમના ધર્મ-સિદ્ધાંતો ચલાવે છે, પોતાને પસંદ એવું બંધારણ ઉભું કરે છે, શાને ચાહવું અને શાને ત્યજવું એનો નિર્ણય કરે છે. અને વાચક વર્ગ પાસેથી સ્વેચ્છાથી તે બધું સ્વીકારાવે છે. માટે જ વાર્તા લખનાર કવિ બ્રહ્મા છે, મનુ છે, રાજા છે, સમાજ નેતા છે, મિત્ર છે, સાહી છે. વાર્તાઓની કેળવણીની દૃષ્ટિથી યોગ્યતા બારે છે, એમ હાલમાં યુરોપિયન પંડિતોએ શોધી કાઢ્યું છે.

આપણે ત્યાં રાજપુત્રોને ધાર્મિક વાર્તાઓ દ્વારા બધું જ્ઞાન આપતા. દરેક પુરાણ એ રાજપુત્રોને માટે અને સામાન્ય લોકોને માટે વિશિષ્ટ મતને અનુસરીને પરિપૂર્ણ પાઠ્ય પુસ્તક હોય છે એ તરફ આપણા સમાજનેતાઓનું ધ્યાન કેમ ગયું નથી એ સમજાવતું નથી. પચાત્રની પ્રતિજ્ઞાની વાર્તા પણ એવી જ છે. રાજાના ઠોડ છોકરાઓ કેમે કર્યા બચતા નહોતા તેમને આર્ય વિષ્ણુ સર્માએ વાર્તાદ્વારા જ મહિનાની અંદર બચાવી ગણ્યાવીને કાઢ્યા બનાવી દીધા. ઉપનિષદોમાં પણ મોટા મોટા ઋષિઓ વિશ્વના રહસ્યો ઉકેલનાર મહાન સિદ્ધાંતો વાર્તાદ્વારા પોતાના શિષ્યોનાં મન ઉપર સહેલાઈથી ઠસાવતા. આજે પણ પોતાના પ્રસંગમાં આવેલાં ગોપાલને વાર્તા દ્વારા આનંદ અને જ્ઞાન આપવા 'માણુમદ' અવતરેલો છે. ફુની-

ટેજના અર્થ કાળના અને સર્વ જાતના શાસ્ત્રાન્ય, લોકાન્ય, આશીર્વાદ બહો.

